

Kamerun arasında önemli bir ulaşım yolu teşkil eder. Bölgenin batı bölümünde düz bir vadi yer aldığı halde doğuya gidildikçe dağlık arazi hâkim olur.

Adamava ismi, XIX. yüzyılın ilk yarısında burada kurulan müslüman Fülânî Emirliği'nin başında bulunan Modibbo Adama'dan gelmektedir. Batı Sudan'da müslüman olmayan zencilere karşı 1809'da açılan cihad sonunda Adama, bu bölgeyi ele geçirerek yerli kabileleri egemenliği altına almış ve 1841'de Yola şehrini merkez yaparak Garoua ve Ngaoundere gibi yeni şehirler kurmuştur. Fumbina diye anılan krallığın alanı, Adama'nın 1848'de ölümünden sonra, bugünkü Nijerya'nın doğu ve Kamerun'un kuzey kısımlarına kadar genişletilmiş ve bölge Adamava ismini almıştır.

Adama'dan sonra ülkenin idaresi onun dört oğlunun eline geçmiştir. 1901'de Adamava, İngiltere'ye bağlı Kuzey Nijerya ile Almanya'ya bağlı Kamerun arasında paylaşılmış ve Adama'nın dördüncü oğlu Bobbo Ahmedü (Bobo Amadu), İngiliz bölgesinde Yola emîri olmuştur. Yola eyaleti 1914-1916 yıllarında İngiliz ve Alman kuvvetleri arasında savaş alanı olmuş, 1922'de Adamava toprakları Milletler Cemiyeti tarafından İngiliz ve Fransız mandasına verilmiştir. 1926'da kuzey eyaletleri yeniden teşkilâtlanırken Yola ve Muri birleştirilerek Nijerya'nın üçüncü büyük eyaleti olan Adamava meydana getirilmiştir.

Adamava bölgesinde bugün en yaygın din İslâmiyet'tir. Bölgede ilk olarak gerçek mânada İslâmî cihad hareketi, Osman b. Fûdî'nin (Osman Dan Fodyo) 1786 yıllarında başlattığı hareketidir. Adamava'da oldukça etkili tarzda İslâmî çalışmalarda bulunan Adama ise dinî tahsilini Bornu'da yaptıktan sonra hacca gitti ve Osman b. Fûdî'nin cihad hareketine katıldı (1806). Kendisine bir bayrak verilerek bölgesinde İslâmiyet'i yayması istendi. Önceleri Fülânîler arasında zorluklarla karşılaşan Adama, sonraları onların hem dinî hem de ırkî birliğini sağladı. Başlattığı hareket sonucunda Adamava'nın kuzey bölgelerindeki putperest kabileler müslüman oldular. Fülânîler dışındaki bazı kabileler eski inançlarına bağlı kalırken bazıları da Hristiyanlığı kabul ettiler. 1851'de Yola'yı ziyaret eden ve Adamava'nın bölgedeki öneminden bahseden H. Barth, kabile temsilcilerinden oluşan yönetimin başında bir emîr bulunduğunu

nu ve emîrin başyardımcısı olarak kadının önemli bir mevkîe sahip olduğunu anlatmaktadır.

Adamava bölgesi 1861'de İngilizler, 1894'te Almanlar tarafından işgal edilince, bölgede Hristiyanlık Avrupalı misyonerler tarafından zorla yaygınlaştırılmaya çalışıldı. Bu arada müslümanlar arasında bölücü bir faaliyet olarak bilinen Mirza Gulâm Ahmed'in Kâdiyânîlik hareketi de taraftar bulmaya başladı. Yakın zamanlara kadar Almanya, İngiltere ve Fransa'nın sömürge idaresi altında kalan Adamava bölgesinde İslâmî faaliyetlerde gerileme görülmesine ve bölgede hristiyan misyonerlerin hâlâ faaliyette bulunmalarına rağmen İslâmiyet Hristiyanlık'tan daha güçlü ve yaygın durumdadır.

Benoue nehrinin kuzeyinde yetiştirilen başlıca ürünler arasında Gine mısırları, darı, pirinç, yer fıstığı, pamuk, patates, yams (Hint yer elması), bamya ve biber bulunur. Tarım daha çok zencilerin geçim kaynağıdır. Ayrıca çeşitli ağaçlar yetiştirilir ve hayvan beslenir. Bununla beraber tabiatı kendiliğinden yetişen bazı faydalı bitkileri toplamakla geçimlerini sağlayanlar da vardır. Müslüman Fülânîler daha çok hayvancılıkla ve sığır beslemekle uğraşırlar.

Benoue nehrinin güneyinde nüfus çok seyrek olup yollar azdır. Bölgede endüstri gelişmemiştir ve büyük şehirlere hemen hiç rastlanmaz. Doğu-batı ulaşımında önemli rol oynayan Benoue nehrinden başka, bölgeyi güneyden kuzeye bağlayan kervan ve motorlu taşıt yolları da vardır. Bu yollar eski zamanlarda esir ve fildişi ticaretinde kullanılırken bugün, başta deri ve yer fıstığı olmak üzere pamuk, sakız, susam vb. ihraç ürünlerinin nakliyatı yapılmaktadır. İthal malları esas itibarıyla mâmul maddelerden ibarettir; bunlar arasında bilhassa pamuklular önemli yer tutar.

BİBLİYOGRAFYA:

H. Barth, *Reisen und Entdeckungen in Nord-und Zentral-Afrika*, Gotha 1857, II, 499-619; S. Passarge, *Adamaua*, Berlin 1895; K. Strumpel, *Die Geschichte Adamawa*, Hamburg 1912; S. J. Hogben, *The Mohammadan Emirates of Northern Nigeria*, Oxford 1930; E. W. Bovill, *Caravans of the Old Sahara*, Oxford 1933; R. J. Church, *West Africa*, London 1961; A. H. M. Kirk-Greene, *Adamawa, Past and Present*, London 1969; E. A. Boateng, *A Political Geography of Africa*, Cambridge 1980, s. 103; J. Spencer Trimingham, *A History of Islam in West Africa*, Oxford 1985, s. 162, 200, 206-207; Humphrey Fisher, "The Western and Central Sudan and East Africa", *The Cambridge History of Islam*, Cambridge 1970, II/A, s. 370-371; Martin Z. Njeuma, "Adamawa And Mahdism: The Career of Hayatu Ibn Sa'id in Adamawa, 1878-1898", *JAfr.H*, XII/1 (1971), s. 61-77; Philip Burnham, "Gba-ya", *Muslim Peoples* (ed. Richard V. Weekes), Westport-Connecticut 1984, I, 286-290; G. Yver, "Adamawa", *IA*, I, 125-127; C. E. J. Whitting, "Adamawa", *EI²* (İng.), I, 179-180.

CEVAT RÜŞTÜ GÜRSOY

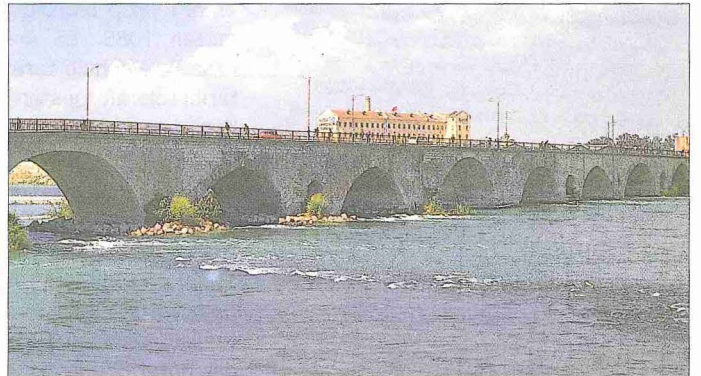
ADANA

Akdeniz bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Akdeniz bölgesinin birinci, Türkiye'nin dördüncü büyük şehridir. Seyhan nehrinin Toroslar'dan Çukurova'ya indiği yerde deniz seviyesinden 23 m. yükseklikte kurulmuştur. Büyük ve canlı kesimi Seyhan'ın sağ (batı) kıyısında bulunursa da sonraki gelişmelerle nehrin sol kıyısına da taşarak sahasını genişletmiştir.

İslâm Öncesi Adana. Coğrafi şartlar bakımından yerleşmeye uygun bir bölgede ve özellikle Anadolu'nun güney kapısı sayılan Gülek Boğazı'na yakın mesafede kurulmuş olması, şehrin tarihinin çok eskilere gitmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim çivi yazılı Hitit tabletlerinden, milâttan önce II.

Adana'da
Seyhan
nehri
üzerinde
kurulmuş olan
yirmi bir
gözlü
Taş Köprü

binyılda Kizzuwatna'daki (Kilikya) büyük Samri (Saros, Seyhan) nehrinin kıyısında, içinde bulunduğu bölgeye adını verecek kadar önemli bir **Adaniya** veya **Ataniya** şehrinin mevcut olduğu öğrenilmektedir. Bu şehrin Adana olduğu kabul edilmekte, ancak elde yeterli delil bulunmadığı için bugünkü Adana ile aynı yerde mi, yoksa onun yakınlarında mı kurulduğu kesinlikle bilinmemektedir. Adana şehir adı hakkında bilgi veren diğer eski bir kaynak, milâttan önce IX-VIII. yüzyıllara tarihlenen Karatepe iki dilli kitâbeleridir. Kadirli ilçesi-nin 25 km. güneydoğusunda Karatepe mevkiindeki müstahkem Geç Hitit harabelerinde bulunan, Fenike alfabesi ve Hitit hiyeroglifleri ile yazılmış kitâbeler, Karatepe'nin "Adana Kralı Awarikus'a tâbi olduğunu" bildirmektedir. Aynı devir Assur vesikalarında adı Que (Kilikya) Kralı Urikki şeklinde geçen bu kral, Karatepe kitâbelerine göre **Danunalar**'ın kralıdır. Adlarına ilk defa, milâttan önce XIV. yüzyılda Mısır'a gönderilmiş olan çivi yazılı mektuplarda (el-Amarna arşivi) rastlanan Danunalar'ın Amanos dağları dolaylarında, doğu Kilikya'da güçlü bir krallığa sahip oldukları ve başşehirlerinin de muhtemelen Pakhri adını taşıdığı bilinmektedir. Buna göre, Karatepe kitâbelerinde adı geçen Danunalar Kralı Awarikus'un oturduğu **Adana** şehrinin de Kilikya Danuna Krallığı'nın I. bin-yıl başlarındaki merkezi olması kuvvetle muhtemeldir. Danuna kavmi, eski Grek efsanelerinde yer alan Anadolu menşeli **Danaos**'un ailesiyle ve **Danaolar** kavmiyle alâkalı görülmektedir (bk. Barnett 365, 442). Öte yandan, Adana'nın kuruluş efsanesine göre, şehrin kurucusu kabul edilen gök tanrısı Uranus'un oğlu **Adanos**'un da bu eski aile veya kavim-den geldiği düşünülebilir. Hint-Avrupa kökenli Adana ismi üzerine yapılan etimoloji çalışmaları ise kelimenin a(n)-"üzerinde, yanında", -dānu "nehir" şeklinde tahlil edilebileceğini ve "nehir üzerinde" kelime mânasını taşıyabileceğini göstermektedir (bk. Arbeitman, s. 149). Bu teklifi, Adana'nın Selevkid dönemindeki adı olduğu sanılan Antiochia ad Sarum ("Sarus üzerindeki Antakya"; aş. bk.) ibâresi de, anlam itibariyle gösterdiği paralellik açısından kuvvetle desteklemektedir.

Que Krallığı, III. Salmanasar (m.ö. 858-824) zamanında Assur İmparatorluğu'na bağlanmış, II. Sargon (721-705) zamanında tamamen Assur hâkimiyetine alınmış ve kısa bir süre sonra da halkı,

696 yılında başlattıkları ayaklanma sebebiyle Sennaherib tarafından katliama uğratılarak sağ kalanlar başka bölgelere sürülmüştür. Kilikya, Assur İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Anadolu'ya hâkim olan Ahamenid-Pers İmparatorluğu'na bağlı bir satraplık haline getirilmiş, 333 yılında da Issos zaferiyle Büyük İskender'in eline geçmiştir. İskender'in ölümünden sonra, önce Diadoklar'dan Antigonos Monophthalmos'un payında kalmış, sonra Suriye'de krallığını ilân eden Seleukos Nikator'un eline geçmiş, daha sonra ise Seleukos ve Mısır'daki Ptolemaios krallıkları arasında birkaç kere el değiştirmiştir. Bu dönemde Adana'nın, Seleukos kralı IV. Antiochos Epiphanes tarafından Antiochia ad Sarum adıyla yeniden imar edilen şehir olduğu sanılmaktadır. Helenistik krallıkların Romalılar tarafından birer birer yıkılması sırasında meydana gelen devlet otoritesi boşluğundan faydalanan Akdeniz korsanları, Kilikya sahillerindeki yerleşme merkezlerini tahkim ederek yüz elli yıl kadar bölgeye hâkim olmuşlardır. Nihayet Kilikya milâttan önce 12 yılında Pompeius tarafından Roma İmparatorluğu'na katılmış ve ancak bu tarihten sonra bölgede siyasî istikrar sağlanabilmiştir. Romalılar ve 395'ten sonra da Bizanslılar

zamanında, başta Misis olmak üzere Adana bölgesinin büyük imar faaliyetlerine sahne olduğu, Adana surlarının, su kemerlerinin ve ilki Hadrianus tarafından yaptırılan (II. yüzyıl) Seyhan üzerindeki Taş Köprü'nün, Justinianus tarafından muhtemelen aynı yerde yirmi bir gözlü olarak yeniden yaptırıldığı (VI. yüzyıl) bilinmektedir. Adana bölgesi, I. Heraklius (610-641) zamanında, Kur'an-ı Kerim'de temas edilen (bk. er-Rûm 30/1-5), Bizanslılar'la Sâsânîler arasında, önce Sâsânîler'in galip gelerek Antakya dolaylarını ve Tarsus'u ele geçirmelerine, daha sonra ise Bizanslılar'ın galip gelerek İranlılar'ı geri atmalarına sahne olmuş ve Emevîler tarafından fethedilmesine kadar yine Bizanslılar'ın elinde kalmıştır.

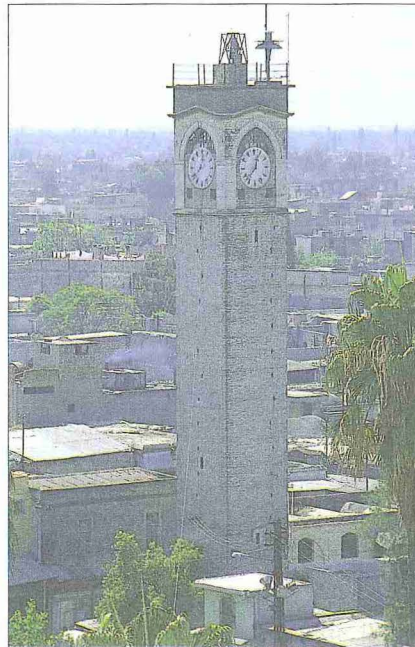
BİBLİYOGRAFYA :

A. Goetze, *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, New Haven 1940, s. 56-58; O. R. Gurney, *The Hittites*, Middlesex 1954, s. 42-43; *Les Guides Bleu: Turquie*, Paris 1965, 519-520; R. D. Barnett, "The Sea Peoples", *The Cambridge Ancient History* (3. ed.), Cambridge 1975, s. 363-366; a.m.f., "Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age", a.e., s. 441-442; V. R. d' A. Desborough, "The End of Mycenaean Civilization and the Dark Age", a.e., s. 680; Y. Arbeitman—G. Rendsburg, "Adana Revised: 30 Year Later", *Ar.Or.*, 49/2 (1981), s. 145-157.

SARGON ERDEM

Adana Saat Kulesi (Büyüksaat)

İslâmî Devir. İslâmî kaynaklarda Erden, Edene, Ezene, Azana ve Batana şekillerinde geçen, Osmanlı döneminin ilk zamanlarında ise (ادنه، ادانه) veya (اطانه) imlâsıyla, Tanzimat'tan sonra da Edirne (ادرنه) ile karıştırılmaması için (اطنه) şeklinde yazılan Adana'ya (*Adana ŞS*, nr. 87, s. 213) ilk İslâm akınları Halife Ömer devrinde başlamıştır. Ancak geçici türden olan bu akınlar, Muâviye zamanında da devam etmesine rağmen bir sonuç vermemiş ve bölgenin asıl fethi, Emevî Halifesi Abdülmelik döneminde olmuştur. Türk-İslâm toplulukları tarafından iskâna açılması ise Abbâsîler zamanında Hârûnürreşid döneminde Horasanlı kumandan Ebû Süleyman et-Türkî tarafından gerçekleştirilmiştir. Adana X. yüzyılda Rumlar'ın, XI. yüzyıl sonlarında Selçuklular'ın ve bir müddet de Haçlılar'ın eline geçmiş, XII. yüzyılda bir ara Konya Selçukluları'nın idaresine girmiş ise de bu hâkimiyet uzun sürmeyerek tekrar Bizans İmparatorluğu ile Kilikya Ermenileri arasında el değiştirmiştir. Bundan sonra Adana, XIV. yüzyıl ortalarından itibaren Memlûkler'in ve bunlara